

معرفی کتاب آموزش ستمدیدگان: اثر ماندگار پائولو فریره

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱/۹

تاریخ پذیرش و انتشار: ۱۳۹۳/۹/۶

فاطمه زهرا احمدی^۱

کتاب آموزش ستمدیدگان، اثر فردی است که او را بزرگترین مربی نیمه‌ی دوم قرن بیستم و دیوئی دوره‌ی معاصر نامیده‌اند (کانپول^۲، ۱۹۹۹). پائولو فریره^۳ این اثر را بین سال‌های ۱۹۶۷ تا ۱۹۶۸، در زمان تبعید به شیلی به زبان پرتغالی نوشت و شهرتی جهانی برای خود به ارمغان آورد. کتاب حاضر که دومین کتاب تألیفی او به شمار می‌آید، دو سال بعد توسط میرا برگمن راموس^۴ به انگلیسی برگردانده شد و تا کنون به بیش از چهل زبان ترجمه و یک میلیون کپی از آن تنها به زبان انگلیسی فروش رفته است (تُرس^۵، ۲۰۱۴). به باور فینبرگ^۶ و تُرس (۲۰۰۱) این کتاب در کنار کتاب دموکراسی و آموزش و پرورش دیوئی مهمترین کتاب‌هایی هستند که در قرن بیستم منجر به رشد فلسفه‌ی تعلیم و تربیت شده‌اند. وایت فورد^۷ و هاکنینگ^۸ (۲۰۱۱) این اثر را با کتاب «مدرسه‌زدایی از جامعه» اثر ایوان ایلیچ هم‌تراز می‌داند. خاصیت انقلابی این کتاب سبب شده است برخی از فعالان جمهوری خواه به گنجاندن آن در برنامه‌ی درسی اعتراض کنند. در زمان دیکتاتوری آرژانتین نیز تدریس این کتاب در مدرسه و دانشگاه ممنوع بود و هر فردی که این کتاب را درس می‌داد شکنجه یا کشته می‌شد. اینک این کتاب، در شانزده دانشکده از برترین دانشکده‌های علوم تربیتی در جهان، رفرنس اصلی درس فلسفه‌ی تعلیم و تربیت است (تُرس، ۲۰۱۴).

^۱. دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی، دانشگاه تربیت مدرس

^۲. Kanpol

^۳. Paulo Freire

^۴. Myra Bergman Ramos

^۵. Torres

^۶. Feinberg

^۷. Whiteford

^۸. Hocking

این کتاب شامل پیش‌گفتار و چهار گفتار است که عنوانی برای گفتارها انتخاب نشده است. پیش‌گفتار کتاب به مقایسه‌ی کوتاه‌فکران^۱ و انقلابیون^۲ می‌پردازد و ویژگی‌های هر یک را بیان می‌کند. در گفتار نخست ویژگی‌های ستمگر و ستم‌دیده بیان می‌گردد. گفتار دوم به مقایسه‌ی دو رویکرد آموزش بانکی و آموزش مبتنی بر طرح مسأله اختصاص یافته و در گفتار بعدی شیوه‌ی انجام آموزش مبتنی بر طرح مسأله به تفصیل بیان می‌شود. در گفتار پایانی نیز ویژگی‌های نظریه‌ی ضد عمل‌گفت و شنودی و نقطه‌ی مقابل آن یعنی ویژگی‌های نظریه‌ی عمل‌گفت و شنودی بیان شده است.

فریره در این اثر ماندگار خود تلاش کرده است آموزشی که ستمگران در پیش می‌گیرند و از طریق آن به استثمار ستم‌دیدگان می‌پردازند را رسوا سازد و آموزشی را معرفی نماید که می‌تواند به رهایی بخشی ستم‌دیدگان منجر شود. در راستای انجام چنین کاری، او نخست به تعریف ستم و تمایز میان ستمگر و ستم‌دیده می‌پردازد. مفاهیمی که به خوبی در حوزه‌ی علوم تربیتی می‌توان برای آن‌ها معادل پیدا کرد.

ستم اشاره به هر عملی دارد که سدی بر سر راه کامل شدن آدمی باشد. ستمگر کسی است که با رفتار تجویزی خود، انتخاب‌های خود را بر فرد دیگر تحمیل می‌کند. از نگاه ستمگر، بودن یعنی داشتن. او در داشته‌های خود خفه شده است و دیگر نیست، بلکه فقط دارد. از سوی دیگر، ستم‌دیده فردی است که تصویری از ستمگر را در خود درونی ساخته است و بر سر دو راهی‌های گوناگونی مانند خود بودن یا از خود بیگانه بودن، پیروی از تجویزها یا به رسمیت شناختن حق انتخاب، و تماشاگر یا بازیگر بودن قرار دارد. او از دوگانگی نهفته در وجود خود رنج می‌برد. برای رهایی از این وضعیت، او باید ستمگر را کشف کند و به‌عنوان یک سوژه در راه آزادسازی خود گام بردارد تا بتواند خود را باور نماید. این کشف نمی‌تواند صرفاً امری فکری باشد، بلکه باید شامل فعالیت نیز باشد؛ و نمی‌تواند صرفاً عملگرایی باشد، بلکه باید در برگزیده‌ی تأمل جدی نیز باشد. یعنی فقط به‌وسیله‌ی

¹. Sectarian

². Radical

پراکسیس^۱ شدنی است: تأمل و کنش بر جهان به منظور دگرگون ساختن آن. چنین کاری نیازمند تربیت همعزم^۲ است. در این شیوهی تربیتی، آموزشیار و آموزندگان (رهبری و مردم) که بر واقعیت همعزم شده‌اند، سوژگانی هستند که با مشارکت هم و با تکیه بر پراکسیس، پرده از واقعیت برمی‌دارند و شناختی انتقادی نسبت به آن می‌یابند.

متأسفانه در حال حاضر، نقالی^۳ همچون بلایی به جان آموزش و پرورش افتاده است. محتوای ارائه شده در کلاس، با تجربه‌ی زیسته‌ی آموزندگان بیگانه و از واقعیت و همچنین کلیت پدید آورنده‌ی آن جداست. چنین آموزشی که فریره با عنوان «آموزش بانکی»^۴ از آن یاد می‌کند، نوعی سپرده‌گذاری است زیرا آموزشیار سپرده‌های خود را در ذهن آموزندگان می‌گذارد. آموزشیار، محتوای برنامه را گزینش می‌کند و آموزندگانی که طرف مشورت نبوده‌اند خود را با او هماهنگ می‌کنند. از نگاه فریره، بدبختی ما این است که افرادی از آزادی سخن می‌رانند که خود زاینده‌ی آموزش بانکی هستند و معنای واقعی آموزش بانکی و اثر انسان‌زدایی آن را درک نمی‌کنند. چه تناقضی است وقتی می‌بینیم آن‌ها در کوششی که برای آزادسازی انجام می‌دهند خودبیگانه‌سازی را به عنوان ابزار به کار می‌برند. هیچ کس نمی‌تواند با از خود بیگانه کردن آدمیان، آن‌ها را آزاد سازد.

فریره آدمیان را جستجوگرانی می‌دید که رسالت هستی‌شناختی^۵ آنها انسان‌سازی است. چنین کاری نمی‌تواند در انزوا یا فردگرایی انجام گیرد بلکه فقط با مصاحبت^۶ و همبستگی^۷ شدنی می‌شود. از این رو به مبارزه با آموزش بانکی برخاسته و به معرفی «آموزش مبتنی بر طرح مسأله»^۸ اقدام می‌نماید. در چنین آموزشی، اعتقاد به آزادی اراده و حق تفکر و حق بیان وجود دارد^۹. نقش آموزشیار از امانت‌گذار، تجویز کننده و رام کننده به

1. Praxis

2. Co-Intentional

3. Narration

4. Banking Model

5. Ontological Vocation

6. Fellowship

7. Solidarity

8. Problem-Posing Model

9. Libertarian Education

آموزنده‌ای در میان آموزندگان دیگر تبدیل می‌شود و اصطلاح تازه‌ای به نام آموزشیار- آموزنده و آموزنده-آموزشیار پدید می‌آید. در رویکرد مبتنی بر طرح مسأله، آموزندگان با مسائلی مرتبط با جهانی که با آن و در آن زندگی می‌کنند روبرو می‌شوند. آن‌ها در برخورد با این مسائل احساس می‌کنند به چالش کشیده شده‌اند و باید به این چالش پاسخ دهند. از آنجایی که آن چالش را نه به‌عنوان یک پرسش نظری بلکه در بافت کلی با دیگر مسائل مرتبط می‌بینند، درک حاصل از آن به منتقد شدن بیشتر آن‌ها و کمتر از خود بیگانه شدنشان منجر می‌شود.

آموزش مبتنی بر طرح مسأله	آموزش بانکی
تربیت به عنوان تمرین آزادی	تربیت به عنوان تمرین سلطه
دیدن جهان به عنوان واقعیتی پویا و در حال دگرگونی	دیدن جهان به عنوان واقعیتی ایستا
وجوب گفت و شنود	مقاومت در برابر گفت و شنود
آموزنده سوژه و تصمیم‌گیرنده است	آموزنده آبه و پیرو است
آدمیان به عنوان موجوداتی ناتمام، دگرگونی‌پذیر و درگیر در فرایند شدن ^۱	آدمیان به عنوان موجوداتی بی‌حرکت و منجمد
تاکید بر تغییر	تاکید بر تداوم (پایایی، ثبات)

جدول یک: مقایسه‌ی آموزش بانکی و آموزش مبتنی بر طرح مسأله

اما پرسشی که پیش می‌آید این است که چگونه می‌توان آموزش مبتنی بر طرح مسأله را انجام داد؟ آن گونه که فریره در این کتاب به تصویر کشیده است، در آموزش مبتنی بر طرح مسأله، عمل و اندیشه، عملگرایی و تأمل، و آموزش و پژوهش با هم پیوند خورده‌اند. این آموزش از طریق کاربرد گفت و شنودی که بر عشق عمیق به جهان و جهانیان، فروتنی، اعتماد، ایمان و امید استوار است و با استفاده از پژوهش تماتیک انجام می‌گیرد. از نگاه فریره

^۱. Becoming

یکی از نیازهای اساسی آدمی، نیاز به گفت و شنود است. آدمیان اساساً موجوداتی ارتباطی هستند و بی‌ارتباط با یکدیگر نمی‌توانند حقیقتاً انسان باشند. اگر از این ارتباط پیشگیری شود، آدمی را تنزل داده‌ایم و تا حد اشیاء رسانده‌ایم و به‌سخنی دیگر بر او ستم کرده‌ایم. مراد از پژوهش تماتیک، پژوهشی است که در راستای رمزگشایی از جهان موضوعی افراد جامعه‌ی محلی و با مشارکت فعالانه‌ی آنها در نقش همکاران پژوهشی صورت می‌گیرد. در نخستین گام این پژوهش، پژوهشگران باید به بینشی کلی از بافت پژوهش برسند و در دیدارهای پی در پی خود از آن بافت، تلاش کنند عناصر تشکیل دهنده‌ی آن را از هم جدا کنند و به درک روشن‌تری از کلیت و چگونگی بر هم کنش اجزاء تشکیل دهنده‌ی آن برسند. با این کار می‌توان با یاری متخصصان دیسپلین‌های مختلف، وضعیت کنونی و عینی آموزندگان را به شکل رمزنامه‌هایی که بازنمایی وضعیت وجودی افرادی است که تم‌های آنان مورد بررسی قرار می‌گیرد و به‌صورت «بادزبن تماتیک»^۱ سازماندهی شده‌اند در اختیار افراد قرار داد. بادزبن تماتیک اشاره به آن دارد که وقتی آموزنده بر رمزنامه تأمل می‌کند، رمزنامه در راستای دیگر تم‌ها گشوده شود. به این ترتیب آموزنده و آموزشیار از طریق گفت‌و‌شنود به کاوش تم‌های موجود می‌پردازند. رمزنامه‌ها آنان را به چالش می‌کشد و پاسخی نه تنها در سطح عقلانی بلکه در سطح عمل برمی‌انگیزاند.

در این اثر، تمام تلاش فریره آن است که به ما بگوید، ما نمی‌خواهیم چیزی به آموزندگان آموزش دهیم، حتی نمی‌خواهیم برای آنها دگرگونی بی‌آفرینیم، بدتر آن که نمی‌خواهیم به‌وسیله‌ی آنها دگرگونی بی‌آفرینیم. بلکه می‌خواهیم با آنها دگرگونی بی‌آفرینیم.

چنین چیزی در صورتی رخ می‌دهد که مواجهه‌ای مهربانانه، دلیرانه و فروتنانه با آنها داشته باشیم. اگر چنین مواجهه‌ای را نداشته باشیم، انعطاف‌ناپذیر خواهیم شد و دیگران را به چشم شیء خواهیم دید. به‌جای آن که زندگی آنها پرورش دهیم آنان را می‌کشیم و به‌جای جست و جوی زندگی از آن فرار می‌کنیم. این است خوی یک ستمگر!

^۱.Thematic fan

نظر دو تن از صاحب‌نظران معاصر حوزه آموزش بزرگسالان درباره‌ی این کتاب

نگارنده‌ی این نوشتار، برای آن که دریابد کتاب حاضر چه نقشی در شکل‌گیری دیدگاه صاحب‌نظران معاصر داشته است با چند تن از آنها ارتباط برقرار نمود و از آنها خواست به پرسش زیر پاسخ دهند. دو نفر به پرسش پاسخ دادند که در پی می‌آید.

پرسش: یکی از دگرگونی‌هایی را که خواندن کتاب «آموزش ستمدیدگان فریره» در فلسفه و عمل آموزشی شما داشته است را بیان فرمایید؟

جین ولا^۱ (بنیانگذار آموزش گفت و شنودی در جهان)

«من این کتاب را زمانی خواندم که در دهه‌ی ششم زندگی خود بودم. به‌عنوان یک آموزش‌یار که در یک کشور در حال توسعه در آفریقا فعالیت می‌کردم، می‌دانستم کاری که انجام می‌دهم هم سیاسی و هم تربیتی است. فریره چارچوبی محکم و تازه برای دانش شهودی‌ام فراهم ساخت.

با خواندن کتاب آموزش ستمدیدگان (دو یا سه بار تا آن را بفهمم)، توانستم بر اساس خود آگاهی فردی و اجتماعی و همچنین آزادی تفسیر داده‌های تازه بر حسب بافت و تجربه‌ی فردی، فلسفه‌ی آموزشی خود را قالب بندی کنم. من دریافتم چه زمان‌هایی به‌عنوان یک آموزش‌یار نقش سلطه‌جو را داشته‌ام و رفتار خود را تغییر دادم.

خواندن این کتاب به من کمک کرد یک سیستم آموزشی مبتنی بر گفت و شنود تدوین کنم. سیستمی در حال رشد و بالندگی (www.globallearningpartners.com) که ریشه در آرزوی فریره دارد: من در پی آفرینش جهانی هستم که در آن بتوان راحت‌تر دوست داشت (برگرفته از پیش‌گفتار کتاب آموزش ستمدیدگان).»

شاران میریام^۲ (استاد تمام دانشگاه جورجیا)

1. Jane Vella

2. Sharan Merriam

«فریره یکی از فیلسوفان بزرگ آموزش بزرگسالان است و تقریباً در هر برنامه‌ی آکادمیکی که می‌شناسم، این کتاب یا یک یا دو گفتار از آن به عنوان تکلیف به دانشجویان داده می‌شود. فریره تأثیر عظیمی بر یکی از حوزه‌های آموزش بزرگسالان به نام کنش اجتماعی داشته است. کنش اجتماعی یکی از چیزهایی است که آموزش بزرگسالان را از توسعه‌ی منابع انسانی جدا می‌سازد. آموزش بزرگسالان در پی آن است که از طریق مخاطب قرار دادن نابرابری‌های اجتماعی زندگی مردم را بهتر کند. الگوی او معمولاً در برنامه‌های سواد آموزی استفاده می‌شود.

افزون بر کنش اجتماعی، اندیشه‌های او درباره‌ی یادگیری، به ویژه موضع مبتنی بر طرح مسأله به جای استعاره‌ی آموزش بانکی اثر گسترده‌ای داشته است. همچنین تواناسازی افراد برای «نامیدن جهان» و به چالش کشیدن نابرابری‌ها با نظریه‌ی انتقادی و نظریه‌ی فمینیست پیوند خورده است. مزیرو^۱ که ارائه دهنده‌ی نظریه‌ی یادگیری تحولی است فریره را الهام‌بخش نظریه‌ی خود می‌داند. فریره تأثیر عمیقی بر دیگر حوزه‌ها مانند مددکاری اجتماعی، توسعه‌ی محلی و توسعه جهانی داشته است...»

Kanpol, B. (1999). *Critical pedagogy: An introduction* (2nd ed.). Westport, CT: Bergin & Garvey.

Feinberg, W., & Torres, C. A. (2001). Democracy and education: John Dewey and Paulo Freire. *Educational Practice and Theory*, 23(1), 25-37.

Whiteford, G. E., & Hocking, C. (Eds.). (2011). *Occupational science: Society, inclusion, participation*. John Wiley & Sons.

Torres, C. A. (2014). *First Freire: Early Writings in Social Justice Education*. Teachers College Press.

Freire, Paulo (1970). *Pedagogy of the Oppressed*, Translated by Myra Bergman Ramos, The Continuum Publishing Corporation, New York, NY.

¹. Mezirow

السلامة
والصحة
والبيئة
والمجتمع
والتنمية
والتعاون
والحوار
والشفافية
والعدالة
والسلامة
والصحة
والبيئة
والمجتمع
والتنمية
والتعاون
والحوار
والشفافية
والعدالة